

СОЛОДЧУК СВІТЛАНА ЄВГЕНІВНА

молодий науковий співробітник лабораторії загальної та етнічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ У ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРИ

У статті проаналізовано проблему поняття особистості у контексті вітчизняної практичної психології. Розглянуто основні теорії особистості та їх структуру. Засвідчено потребу в розробці синтетичного особистісного підходу, орієнтованого на розв'язання практичних психологічних проблем.

Ключові слова: *особистість, теорії особистості, синтетичний особистісний підхід, вітчизняна практична психологія.*

Постановка проблеми. Категорія особистості є однією з основних категорій вітчизняної та зарубіжної психологічної науки. Особливу популярність цього поняття засвідчує значна кількість розроблених теорій: психодинамічна теорія особистості (З. Фрейд), аналітична теорія особистості (К. Юнг), гуманістична теорія особистості (А. Маслоу), когнітивна теорія особистості (Д. Келлі), діяльнісна теорія особистості (С.Л. Рубінштейн, А.Н. Леонтьєв), диспозиційна теорія особистості (Г. Айзенк, Г. Олпорт, В.Д. Небиліцин) та багато ін.

У зазначених та інших теоріях існує більше сотні визначень поняття особистості. І якщо для академічної психології наукові дискусії звичні й прийнятні, то для практичної психології така багатоаспектність феноменології створює суттєві труднощі. Практична психологія потребує базових понять, поняття особистості для практичного психолога повинно мати чітке і однозначне визначення [8].

Зазначена проблема набула особливої актуальності в кінці ХХ ст., коли розпочався бурхливий розвиток практичної психології. З суто теоретичної науки психологія перетворилася в переважно практичну. Практичними психологами почалося активне освоєння відомих зарубіжних психотехнік, що склалися в рамках основних наукових напрямків – психоаналітичного, біхевіоріального, гуманістичного, гештальттерапії, сімейної терапії та ін. Але відсутність теоретичного осмислення вітчизняної психологічної практики спричинило слабку теоретичну та методологічну обґрунтованість психологічної практики.

Аналіз актуальних досліджень. Науковою спільнотою неодноразово наголошувалося, що психологічна теорія повинна орієнтуватися на практичне застосування й використовувати узагальнені результати психологічної практики у своєму розвитку (Л. С. Виготський, Б. Ф. Ломов, А. Н. Леонтьєв, А. В. Петровський, С. Л.

Рубінштейн, М.Г. Ярошевський та ін.). Особливо ця проблема актуалізувалася в умовах сучасності, коли психологія перетворилася із теоретичної в практичну науку. Тому абсолютно слухним є зауваження Ф. Е. Василюка, який наголошує на розриві академічної психології та психологічної практики, та відсутності загальнопсихологічної методології [8].

Мета статті – проаналізувати основні підходи до розуміння особистості у вітчизняній психології, окреслити основну проблематику особистісного підходу у контексті практичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна практична психологія перебуває на роздоріжжі, обираючи шляхи свого подальшого розвитку, – або долучитися до відомих світових шкіл, або будувати власну теоретико-методологічну базу із залученням світового досвіду та надбань вітчизняних теоретиків. У такому випадку актуальним стає завдання конструювання системи принципів, категорій, понять і методологічних підходів до психологічного матеріалу, – методів, методик та процедур психологічної діагностики, психологічної корекції і психотерапії, психологічної профілактики і реабілітації, психологічного прогнозування (Панок В. Г.).

Для практичних психологів є очевидним, що незавжди західні технології психотерапії й консультування можуть бути успішно застосовні в нашій країні – “культурна матриця інша” (О. У. Хараш). Наразі в українських психологів спостерігається своєрідний еkleктизм теоретичних основ радянської академічної психології, принципів православ'я, традицій російської філософської школи й західних психотерапевтичних технологій. Тому стає очевидним той факт, що практична психологія потребує узагальненого психологічного уявлення про особистість.

Усі ці обставини свідчать про необхідність розробки у практичній психології добре обґрунтованого синтетичного особистісного підходу, який був би орієнтований на розв'язання практичних психологічних проблем.

Шантир Є. Є. пропонує уніфіковане базове поняття особистості, яке прийнятне для всіх шкіл і напрямів практичної психології: особистість – людина, як носій творчого свідомості [8]. Сенс творчої свідомості у практичній психології полягає в наявності у людини факту можливості «вибору». Процес творчості це і є процес «вибору» - вибору думки, слова, дії тощо. Для практичної психології саме якість вибору, творчості є обов'язковою умовою для вирішення проблем конкретної людини. Без такої якості робота з психологом є неможливою. “Іншими словами, якщо є можливість вибору, є і особистість з точки зору практичної психології. Який цей вибір, така і особистість ...”[8].

Шантир Є. Є. наголошує, що у практичній психології поняття «особистість» має конкретне смислове навантаження [8]. Для

практичного психолога особистість - це завжди людина з творчою свідомістю, що може робити усвідомлений вибір тих чи інших дій для реалізації себе в конкретній життєвій ситуації. Рішення будь-якої проблеми завжди пов'язане з усвідомленим вибором нового світогляду і придбанням нових особистісних якостей.

Варто зазначити, що важливість формування і реалізації синтетичного особистісного підходу у психологічних дослідженнях здавна усвідомлювалася психологами. Так, відома спроба створення такого підходу ще у 60-ті роки К. К. Платоновим, який вважав особистісний підхід важливим принципом психології. Особистісний підхід, згідно К. К. Платонову, – це підхід до людини як до цілісної особистості з урахуванням її багатогранності і всіх її індивідуальних особливостей. За К. К. Платоновим, загальну динамічну функціональну психологічну структуру особистості утворюють чотири підструктури [7]:

1. Підструктура спрямованості: прагнення, бажання, інтереси, допитливість, схильності, ідеали (моральні, естетичні, пізнавальні, практичні), світогляд, переконання тощо. Підструктура спрямованості формується вихованням.

2. Підструктура досвіду: знання, навички, вміння та звички. Підструктура досвіду розвивається через навчання.

3. Підструктура форм відображення: емоцій, відчуттів, мислення, сприймання, почуттів, волі, пам'яті. формується шляхом вправ.

4. Підструктура біологічно зумовлена: темперамент, статеві, вікові властивості особистості, а також патологічні та органічні зміни. Формування або корекція здійснюється шляхом тренуванням.

Такою є основна загальна динамічна функціональна психологічна структура особистості. Основною вона є тому, що, крім зазначених чотирьох визначальних, виокремлюють ще дві накладені на них підструктури – характеру та здібностей. Загальна вона тому, що властива будь-якій особистості, а динамічна – оскільки від раннього дитинства й до смерті особи вона змінюється [7].

Застосування принципу «накладання» одного рівня підструктур на інший стало важливим кроком до побудови багатовимірної структури особистості [7].

Двовимірною є й сучасніша психологічна структура особистості, яку запропонували С. Д. Максименко та С. А. Мул [2]. З огляду на сучасні наукові дані в контексті генетичного підходу, є підстави виокремлювати в особистості п'ять підструктур (структурних одиниць): біопсихічну, індивідуальні особливості психічних процесів, досвід, спрямованість, здібності. Зазначені підструктури, крім підструктури здібностей, відповідають тим, що формують перший вимір особистісних складових за К. К. Платоновим – динамічну функціональну структуру особистості [7].

Отже, структура особистості за С. Д. Максименком і С. А. Мулом містить вісім змістових одиниць. Ці одиниці різні як за наповненням, так і за загальним тезаурусом: виокремлюють п'ять підструктур (біопсихічна, індивідуальні особливості психічних процесів, досвід, спрямованість, здібності, що формують перший вимір структури) і три наскрізні динамічні загальні якості (внутрішній світ особистості, характер, психічні стани, що утворюють другий вимір структури). Так виявляється гетерогенність структури особистості [7].

Спробою синтезу теоретичних уявлень вітчизняних і зарубіжних психологів про особистість є культурно-психологічна концепція особистості, розроблена В. В. Рибалкою. Дослідник дає таке визначення: «Особистість – це людина, особа із соціально, культурно та індивідуально, антропологічно зумовленою системою вищих психічних властивостей, що визначається залученістю людини до оволодіння і створення суспільних, культурних, історичних, вітальних, власне особистісних цінностей. Ця система виявляється і формується в процесі свідомої прогресивної, продуктивної, культурної, предметної діяльності, міжособистісного спілкування та життєдіяльності. Особистість опосередковує та визначає творчий рівень її взаємозв'язків із культурним, суспільним та природним середовищем. У філософсько-психологічному аспекті особистість – це об'єкт і суб'єкт соціального, культурного, історичного процесу і власного життя. В аксіопсихологічному плані особистість є найвищою цінністю суспільства, джерелом створення інших – матеріальних і духовних, природних і суспільних цінностей тощо» [3, 4].

Структура особистості, розроблена В. В. Рибалкою, належить до тривимірних структур [7]. Особистість у його концепції розглядається як складна система, у якій диференційовано й інтегровано психічні властивості, що розвиваються в індивіді під впливом соціальних факторів в умовах здійснення ним діяльності та спілкування з іншими людьми. На думку вченого, системна психологічна структура особистості має три базові виміри: 1) соціально-психолого-індивідуальний («вертикальний»); 2) діяльнісний («горизонтальний»); 3) генетичний («віковий»), що визначає рівень розвитку властивостей особистості, її задатків і здібностей на певному етапі становлення індивіда як особистості. Ці виміри пов'язані між собою за ортогональним принципом, за яким співвідносяться три виміри простору [7].

Необхідною умовою ефективної практичної діяльності у контексті особистісного підходу має бути з'ясування сутності особистості як цілісного утворення, що має певну структуру, та визначення її складових.

Вивчення існуючих наукових даних дає змогу виділити з-поміж психологічних, методологічних і методичних засад становлення особистісного підходу ряд основних [6].

По-перше, особистісний підхід має базуватися на науковому уявленні про особистість як суб'єкта діяльності й поведінки, як складну соціально зумовлену цілісну систему психічних якостей індивіда з притаманною їй психологічною структурою, взаємозв'язками між її елементами, що виявляються і розвиваються у діяльності й поведінці та відповідають конкретній соціальній ситуації життя людини, певному віковому етапові її розвитку.

По-друге, особистісний підхід має надавати можливість психологам визначати індивідуальність особистості в єдності з її соціальністю, тобто своєрідність, неповторне сполучення та взаємозв'язок притаманних їй, по-різному якісно та кількісно розвинутих індивідуально-психологічних і соціально-психологічних властивостей, які зумовлюють її поведінку та діяльність у певних соціальних та предметних ситуаціях.

По-третє, особистісний підхід має концептуально й методично забезпечувати таке знання про індивідуально- та соціально-психологічні особливості особистості, яке б давало змогу психологові виявляти, прогнозувати, попереджати, долати та використовувати з метою розвитку різноманітні, в тому числі й гострі, особистісні проблеми людини.

По-четверте, необхідною складовою особистісного підходу є розробка та використання особистісно орієнтованого комплексу методів роботи практикуючого психолога. Цей комплекс має включати в себе відповідні психодіагностичні, консультативні, психокорекційні, психореабілітаційні, психо-розвиваючі засоби.

Запропоновані засади особистісного підходу, звичайно, потребують подальшої розробки й апробації в умовах експериментальної роботи психологів.

Таким чином, у вітчизняній психології в умовах сучасності відбувається пошуків нових підходів. Як наслідок, спостерігається зсув інтересів в область вивчення людини в просторі викликів невизначеності і складності сьогодення. Розробка загальнопсихологічного особистісного підходу в контексті викликів реальності може розглядатися як перспективний напрям розвитку сучасної психології особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Загалом для вітчизняної психології характерна наявність значної кількості наукових робіт, що досліджують окремі підструктури особистості, але мало комплексних описів психології особистості. Вітчизняна теоретична психологія намагається вирішити задачу створення загальнопсихологічної теорії особистості.

Перспективи подальших досліджень у даному науковому напрямі вбачаємо, по-перше, в інтеграції вітчизняних теорій в єдину парадигму, по-друге, у створенні сучасної вітчизняної теорії особистості та її психологічному обґрунтуванні.

Специфіка завдань, що стоять перед практичною психологією, вимагає суттєвої зміни її підходу до розуміння особистості. Внаслідок однобічного розвитку в умовах штучного гальмування прикладних досліджень особистість у вітчизняній науковій психології найчастіше виступала як об'єкт переважно аналітичного вивчення, в ході якого переважно виділялись її окремі аспекти, особливості, закономірності. Домінування аналітичного, кількісного підходу над синтетичним, якісним підходом демонструє свою обмеженість при вивченні такої складної психічної реальності, якою є особистість. Напрацьовані таким чином численні психологічні дані про особистість залишаються у фонді наукових знань до цих пір роз'єднаними, не синтезованими у єдине цілісне уявлення, що утруднює їх використання у практичній психології.

Список використаної літератури:

1. Левченко Я. Е. Поняття "особистість" у теоріях вітчизняних психологів і педагогів. Педагогіка та психологія. 2011. Вип. 38. С. 141-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2011_38_20.
2. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія / ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 430 с.
3. Рибалка В. В. Методологічні засади теоретичної та практичної психології: особистість, психологічна діяльність, духовність. Психологія і особистість. 2018. № 1. С. 9-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2018_1_3.
4. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посіб. Одеса: Видавництво Бакаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.
5. Становлення базових парадигм української психології: колективна монографія / ред. В.В. Турбан. К.: Видавничий Дім «Слово», 2017. 257 с.
6. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: навч. посіб. К.: Каравела, 2013. 372 с.
7. Хохліна О. П. Проблема структури особистості у психології. Юридична психологія. 2016. №2 (19). С. 20-31.
8. Шантырь Е. Е. Унификации базовых понятий и терминов практической психологии. Психолог. 2015. № 2. С. 99 - 117. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=14907.

References:

1. Левченко Я. Е. Поняття "особистість" у теоріях вітчизняних психологів і педагогів. Педагогіка та психологія. 2011. Вип. 38. С. 141-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2011_38_20.
2. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія / ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 430 с.
3. Рибалка В. В. Методологічні засади теоретичної та практичної психології: особистість, психологічна діяльність, духовність. Психологія і особистість. 2018. № 1. С. 9-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2018_1_3.
4. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посіб. Одеса: Видавництво Бакаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.

5. Становлення базових парадигм української психології: колективна монографія / ред. В.В. Турбан. К.: Видавничий Дім «Слово», 2017. 257 с.
6. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: навч. посіб. К.: Каравела, 2013. 372 с.
7. Хохліна О. П. Проблема структури особистості у психології. Юридична психологія. 2016. №2 (19). С. 20-31.
8. Шантырь Е. Е. Унификации базовых понятий и терминов практической психологии. Психолог. 2015. № 2. С. 99 - 117. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=14907.

Солодчук С.Е.

Современные теории личности в отечественном научном пространстве

В статье проанализирована проблема понятия личности в контексте отечественной практической психологии. Рассмотрены основные теории личности и их структура. Засвидетельствовано потребность в разработке синтетического личностного подхода, ориентированного на решение практических психологических проблем.

Ключевые слова: *личность, теории личности, синтетический личностный подход, отечественная практическая психология.*

Solodchuk S.

Modern theories of personality in the Ukrainian scientific space

The problem of personality concept in the context of national practical psychology is analyzed in the article. Basic theories of personality and their structure are considered. The need for the development of a synthetic personal approach focused on solving practical psychological problems is demonstrated.

Key words: *personality, personality theories, synthetic personal approach, domestic practical psychology*